

Οι προσκυνηματικές περιηγήσεις και η πολυμορφική τουριστική ανάπτυξη. Προκλήσεις και προοπτικές στρατηγικού σχεδιασμού

X N Τσιρώνης
Επ. Καθ. : Κοινωνική Θεωρία
του Σύγχρονου Πολιτισμού και του Χριστιανισμού
Τμ. Θεολογίας,
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης

I. Εισαγωγή

Οι έννοιες των προσκυνηματικών περιηγήσεων και της πολυμορφικής τουριστικής ανάπτυξης κερδίζουν ολοένα και περισσότερο το ενδιαφέρον της επιστημονικής ανάλυσης, των τοπικών κοινωνικών αρχών αλλά και των ποικιλώνυμων οργανισμών που εστιάζουν στα ζητήματα οικονομικής ανάπτυξης, πολιτικής και κοινωνικής οργάνωσης, θρησκείας και πολιτισμού σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Το ενδιαφέρον αυτό είναι απολύτως δικαιολογημένο διότι τα οικονομικά μεγέθη που σχετίζονται με τον τουρισμό είναι εξαιρετικώς σημαντικά, αλλά και επειδή οι σύγχρονες μορφές τουρισμού και περιήγησης επιδρούν με καταλυτικό τρόπο στον πολιτισμό και επηρεάζουν ποικιλοτρόπως την κοινωνική και τη θρησκευτική πραγματικότητα.

Οι διάφορες μορφές περιηγήσεων, επισκέψεων και τουρισμού που συνδέονται με τη θρησκευτική κληρονομιά και την Ορθόδοξη Παράδοση στην Ελλάδα αποτελούν έναν από τους πυλώνες της τουριστικής ανάπτυξης και διαμορφώνουν ένα ιδιαίτερος δυναμικό πεδίο πρωτοβουλιών. Ο περιεκτικός χαρακτήρας της Ορθόδοξης κληρονομιάς που αποτελείται από μνημεία και κειμήλια εκκλησιαστικής ζωής αλλά και μνημεία λόγου διαμορφώνει μια θρησκευτική παράδοση, έναν πολιτισμό, μια τοπική φυσιογνωμία με ιδιοπροσωπία αλλά και οικουμενικές διαστάσεις. Η Ελλάδα λοιπόν των θρησκευτικών περιηγήσεων αποτελεί έναν ιδιαίτερος ελκυστικό προορισμό για πιστούς, για ακαδημαϊκούς επισκέπτες, για περιηγητές της ιστορίας και του πολιτισμού, για φιλότεχνους, φυσιολάτρες, ανθρώπους που αναζητούν την αυθεντική εμπειρία ενός τρόπου ζωής σε μια ζωντανή κοινότητα.

Είναι βάσιμο να υποθέσουμε ότι οι περιηγήσεις, οι επισκέψεις και οι εκδρομές που συνδέονται με τη θρησκευτική κληρονομιά έχουν εν δυνάμει έναν χαρακτήρα

σταθερότερης και συλλογικότερης αναφοράς σε σχέση με άλλες μορφές τουρισμού. Για αυτόν τον λόγο το ταξίδι αυτό σε πολλές περιπτώσεις επαναλαμβάνεται και δημιουργεί σταθερούς δεσμούς, τάματα, αφιερώσεις, ονοματοδοσία παιδιών, δεσμούς φιλίας, πνευματικής πατρότητας κ.λπ. Ταυτόχρονα, δημιουργεί συνθήκες συλλογικής συμμετοχής καθώς ο ταξιδιώτης της προσκυνηματικής περιήγησης δεν είναι η μονάδα που αναζητά ηδονοθηρικά την ανάλωση και την εκτόνωση αλλά το μέλος μιας ευρύτερης συλλογικότητας που επιθυμεί να μοιραστεί την εμπειρία του με την ενορία, τους φίλους και το δίκτυο των γνωστών, την οικογένειά του. Σε ό,τι αφορά την παράμετρο της σταθερότητας αξίζει να σημειωθεί ότι η απόφαση προσκυνηματικής περιήγησης δεν επηρεάζεται τόσο από τις παγκόσμιες μεταλλαγές στις τάσεις, τις επιθυμίες, και τους τρόπους ψυχαγωγίας. Στην ορθολογική, συναισθηματική, και αξιακή σχέση μεταξύ του επισκέπτη και του τόπου προορισμού είναι το θρησκευτικό μνημείο που αποτελεί το ελκτικό κέντρο και όχι η ατομική επιθυμία. Τα κίνητρα λοιπόν δεν εδράζονται τόσο στις τάσεις του επιδεικτικού καταναλωτισμού όσο στη σημασία του τόπου επίσκεψης. Αυτό πρακτικά σημαίνει ότι τα θρησκευτικά μνημεία δεν υφίστανται τις συνέπειες των ξαφνικών και μαζικών μεταλλαγών στα τουριστικά ρεύματα, τουλάχιστον στο βαθμό που αλλάζουν σε άλλες μορφές τουριστικών επισκέψεων, αλλά και ότι περισσότερο από κάθε άλλη τουριστική επιλογή η προσκυνηματική περιήγηση δεν μπορεί να ικανοποιηθεί εύκολα με «κλειστές» επιλογές τύπου all inclusive. Η αναφορά του επισκέπτη είναι σε σημαντικό βαθμό προσωπική και συχνά συνδέεται με σημαντικά περιστατικά του βίου. Για αυτόν τον λόγο το προσκυνηματικό ταξίδι είναι σε πολλές περιπτώσεις κάτι πολύ περισσότερο από μια μετακίνηση από τόπο σε τόπο: είναι και μια εσωτερική διαδρομή, μια πορεία αναζήτησης νοήματος.

i. Προσκυνηματικές περιηγήσεις - θρησκευτικός τουρισμός

Είναι προφανές ότι η περιήγηση όπως και ο τουρισμός ως ανθρώπινες δραστηριότητες είναι μεστές νοήματος και επιδέχονται ποικίλες ερμηνείες τόσο προσωπικές όσο και κοινωνικές. Είναι επόμενο λοιπόν ότι μια αυστηρή διάκριση μεταξύ των διαφόρων μορφών περιηγήσεων και τουριστικών επισκέψεων έχει αυστηρά μεθοδολογικό χαρακτήρα και εξυπηρετεί την καλύτερη κατανόηση των φαινομένων, αλλά δεν εξαντλεί ούτε το βάθος ούτε την ποιότητα των κινήτρων που κάνουν εκατομμύρια ανθρώπων να ταξιδεύουν στον πλανήτη.

Η προσκυνηματική περιήγηση λοιπόν είναι ένα αφιερωματικό ταξίδι. Ο ταξιδιώτης- προσκυνητής επιδιώκει την εμπειρία μιας επικοινωνίας με το ιερό σε έναν τόπο που έχει στιγματιστεί από την παρουσία του Θείου ή την αφιερωμένη ζωή της αγιότητας. Έχει πολύ υψηλή στοχοπροσήλωση, έλκεται από συνθήκες όπου ανθούν η πνευματικότητα, ο γαλήνιος αναστοχασμός και η αντισυμβατική για τα μέτρα του παρόντος κόσμου οργάνωση του βίου. Συνδέεται με κειμήλια και μαρτυρίες της θρησκευτικής κοινότητας, με θαυματουργές εικόνες, με ιερά λείψανα, με τόπους μαρτυριών και άσκησης. Χαρακτηρίζεται ακόμη από υψηλή συναισθηματική ένταση και από μια αμφίδρομη πορεία: είναι ένα εξωστρεφές ταξίδι προς έναν τόπο αλλά και μια εσωτερική διαδρομή που συνδέεται με προσωπική αφιέρωση και συχνά με νηστεία, συμμετοχή σε θρησκευτικές τελετές κ.α..

Από την άλλη μεριά, ο θρησκευτικό-πολιτισμικός τουρισμός είναι πλέον μια μεικτή, νέα μορφή τουρισμού που σχετίζεται άμεσα με τον πολιτισμικό τουρισμό. Στον θρησκευτικό-πολιτισμικό τουρισμό το επίκεντρο του ενδιαφέροντος δεν βρίσκεται τόσο στην ανάγκη για την αυθεντική εμπειρία της πνευματικότητας του ιερού μνημείου όσο στην πολιτιστική του αξία. Η τελευταία εδράζεται στην αρχιτεκτονική, στις Τέχνες και την αγιογραφία, στις ιστορικές περιστάσεις που συνδέονται με το μνημείο, στα υλικά και στον τρόπο κατασκευής, στο περιβάλλον φυσικό τοπίο κ.λπ. Δεν είναι τόσο η εσωτερικότητα του τόπου που ελκύει το ενδιαφέρον του επισκέπτη και τον παρακινεί να γίνει μέρος ή έστω να γευτεί αυτό το βάθος της πνευματικότητας, αλλά η εξωστρεφής ακτινοβολία του μνημείου. Για αυτόν τον λόγο οι επισκέπτες στο πλαίσιο του πολιτιστικού και σε κάποιον βαθμό και του θρησκευτικού τουρισμού μπορεί να μην είναι οι ίδιοι πιστοί, να αναζητούν το ίχνος της προσωπικής ή και κοινοτικής τους ιστορίας αλλά με βλέμμα εξωτερικού παρατηρητή, να απολαμβάνουν την ακτινοβολία του ιστορικού πλαισίου χωρίς να θέλουν απαραίτητα να ενσωματωθούν σε αυτό.

Στην πραγματικότητα βέβαια οι σύγχρονες περιηγήσεις έχουν μάλλον μεικτό χαρακτήρα και υπηρετούν ποικίλες ανθρώπινες ανάγκες. Υπό αυτό το πρίσμα οι προσκυνηματικές περιηγήσεις μπορεί ταυτόχρονα να εκκινούνται από τις πνευματικές ανάγκες μιας ομάδας ανθρώπων, να υπηρετούν παραμέτρους πολιτισμικού και θρησκευτικού τουρισμού με παράλληλες επισκέψεις σε τόπους ευρύτερου ενδιαφέροντος, αλλά και να εμπεριέχουν σαφείς στόχους του τουρισμού ψυχαγωγίας. Έτσι δεν είναι σπάνιο το φαινόμενο μιας ομάδας πιστών που

επισκέπτεται την Ελλάδα για να προσκυνήσει στα μεγάλα κέντρα της Ορθόδοξης Παράδοσης, να επισκέπτεται και τα μνημεία της αρχαίας πολιτισμικής κληρονομιάς και να απολαμβάνει στο πλαίσιο του ψυχαγωγικού ή και του περιβαλλοντικού τουρισμού λίγες στιγμές χαλάρωσης μέσα στο όμορφο ελληνικό τοπίο.

Η ψυχαγωγία είναι και αυτή ένα σημαντικό κομμάτι του ανθρώπινου βίου αλλά και μέρος του πολιτιστικού παραδείγματος. Υπό αυτό το πρίσμα και με την προϋπόθεση ότι ως ψυχαγωγία εννοείται η επιδίωξη της ανάτασης μέσα από ποικίλες μη αυστηρώς προκαθορισμένες δραστηριότητες και όχι η αυτο - ανάλωση που οδηγεί στην κραιπάλη, η σύζευξη μορφών αφιερωματικής περιήγησης με τον πολιτισμικό, ακαδημαϊκό και ψυχαγωγικό τουρισμό δεν πρέπει να θεωρείται εκ προοιμίου και απαραίτητα μια αρνητική προοπτική. Ο σύγχρονος λοιπόν άνθρωπος μουνδιασμένος από τη μονοτονία της καθημερινότητάς του και απηυδισμένος από την έλλειψη κέντρου και νοήματος στο δικό του περιβάλλον αποφασίζει να πραγματοποιήσει μια επίσκεψη με πνευματικό στόχο και για να το κάνει αυτό αφιερώνει εκτός από την προσευχή και χρόνο, χρήματα, ενέργεια. Συχνά λοιπόν ταξιδεύει κανείς σε έναν μακρινό τόπο για λίγες ημέρες και με κέντρο την αφιερωματική του στοχοπροσήλωση εντάσσει και επισκέψεις σε πολιτιστικού ενδιαφέροντος μνημεία, όπως ενδεχομένως και λίγες στιγμές χαλάρωσης. Σε αυτήν την περίπτωση, στην έννοια των προσκυνηματικών περιηγήσεων εντάσσεται: α. η επίσκεψη στο ιερό μνημείο με συνείδηση μετοχής και κοινωνίας με την ιερότητα του μνημείου β. συνάντηση και επικοινωνία με ανθρώπους και κοινότητες της ίδιας πίστης, με ιερείς, γέροντες και πρόσωπα με αυξημένο κύρος στη θρησκευτική συνείδηση γ. σύνδεση της προσωπικής και κοινοτικής ιστορίας με τον τόπο γέννησης της θρησκευτικής κοινότητας, την ιστορία και την εξέλιξη των θρησκευτικών αναφορών της π.χ. επίσκεψη σε ιερούς τόπους, πορεία στα βήματα του Απ. Παύλου κ.λπ. δ. ενδυνάμωση της πνευματικής ζωής, εκπλήρωσης τάματος, υπόσχεσης ή και προσωπική αναζήτηση και υπαρξιακή αγωνία.

Ο τουρισμός στην ολότητά του ως κοινωνικό, πολιτισμικό, οικονομικό και θρησκευτικό φαινόμενο έχει στον σύγχρονο κόσμο μια ιδιαίτερη δυναμική και αποτελεί έναν σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης. Οι επίσημες ευρωπαϊκές στατιστικές εκτιμούν ότι το 2012 «περίπου το 61,1 % του πληθυσμού της ΕΕ-28 ηλικίας 15 ετών

και άνω συμμετείχαν στον τουρισμό για προσωπικούς σκοπούς»¹ ένα ποσοστό που παρουσιάζει σταθερότητα αλλά και ανθεκτικότητα ακόμη και έναντι της σοβαρής οικονομικής κρίσης που διέρχεται η ΕΕ. Τα στατιστικά δεδομένα που δίδονται από διεθνείς οργανισμούς παρουσιάζουν ένα εξαιρετικά πυκνό φαινόμενο με πολύ σημαντική οικονομικο-κοινωνική βαρύτητα καθώς τεράστια ποσά επενδύονται και μεταφέρονται μέσω των τουριστικών δραστηριοτήτων.² Ιδιαίτερα για την περίπτωση των επισκέψεων θρησκευτικού ενδιαφέροντος θα πρέπει να σημειωθεί ότι α). παρουσιάζουν μία σταθερότητα ακόμη και σε περιόδους οικονομικής κρίσης, αν και δεν βρίσκονται στην παρούσα φάση στο μέγιστο των αναπτυξιακών προβολών τους και β). αποτελούν μια επιλογή που δεν περιορίζεται σε λίγους μόνο μήνες κατά το μεσογειακό πρότυπο «ήλιος και θάλασσα» αλλά είναι ανοικτή σε ολόκληρο τον χρόνο. Αν και είναι πολύ δύσκολο να καθοριστούν με ακρίβεια τα σχετικά στατιστικά δεδομένα οι μελετητές κάνουν λόγο για 300 εκατομμύρια ταξιδιώτες με θρησκευτικό σκοπό κάθε χρόνο και για μια παγκόσμια βιομηχανία πλέον των 17 δισεκατομμυρίων δολαρίων.³

ii. Η πολυμορφική τουριστική ανάπτυξη

Όπως φαίνεται από την παραπάνω ανάλυση η έννοια της τουριστικής ανάπτυξης τις τελευταίες δεκαετίες τείνει να είναι de facto μεικτή και πολύτροπη με ιδιαίτερη δυσκολία να διακριθούν οι επιμέρους πτυχές των τουριστικών εκδηλώσεων. Υπό αυτό το πρίσμα η βασική πρόκληση ενός στρατηγικού σχεδιασμού είναι η ανάπτυξη μιας πρότασης για τον τουρισμό με κεντρικό άξονα τη θρησκευτική κληρονομιά και με βασικούς στόχους τη βιώσιμη ανάπτυξη, τη συνέργεια σε τοπικό και διεθνές επίπεδο και τη διαμόρφωση προοπτικών σύζευξης των προσκυνηματικών περιηγήσεων με άλλες μορφές τουριστικών δραστηριοτήτων. Τα παραπάνω βέβαια με την πρόνοια να μην καταλυθεί ο βασικός σκοπός και ο χαρακτήρας των αφιερωματικών επισκέψεων.

Υπό αυτό το πρίσμα μπορούν να οργανωθούν ολοκληρωμένες προτάσεις περιηγήσεων, οι οποίες θα πρέπει πάντως να είναι ευέλικτες ώστε να

¹ http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Tourism_statistics/el

² World Tourism Organization, UNWTO Tourism Highlights, Ed.2013

³ Seyer F. - Müller D., "Religious Tourism: Niche or mainstream?", in: A. Papathanassis (Ed.), *The Long Tail of Tourism. Holiday Niches and their Impact on Mainstream Tourism*, Heidelberg: Gabler Verl., 2011, p. 46.

ανταποκρίνονται στο προφίλ των επισκεπτών. Τα ταξίδια με θρησκευτική νοηματοδότηση μπορούν έτσι να γίνουν μια πλούσια εμπειρία που να θεμελιώνεται στις πνευματικές ανάγκες των επισκεπτών και το λατρευτικό τους στόχο και ταυτόχρονα να περιέχουν εκπαιδευτικές περιηγήσεις και επισκέψεις σε χώρους που συνδέονται με την ιστορία του τόπου, την αρχαιολογία και τις Τέχνες, το φυσικό περιβάλλον και τον πολιτισμό της τοπικής κοινωνίας. Με αυτόν τον τρόπο διασυνδέονται οι έννοιες της τοπικής λατρευτικής κοινότητας με την τοπική κοινωνία. Είναι αυτονόητο ότι με κατάλληλη προετοιμασία μπορεί να επιχειρείται και η διασύνδεση με διεθνή κέντρα αναφοράς, όπως είναι για παράδειγμα τα πανεπιστήμια και τα κέντρα εκπαίδευσης. Τα θρησκευτικά μνημεία που είναι κατά κανόνα υψηλής αισθητικής/ καλλιτεχνικής αξίας και έχουν αρμονική σχέση με το περιβάλλον και την ιστορική συνέχεια του τόπου μπορούν να προσελκύουν όχι μόνο τους πιστούς προσκυνητές αλλά και ερευνητές και πανεπιστημιακές ομάδες με ενδιαφέρον για τη γλώσσα, την αγιογραφία, την αρχιτεκτονική, την γλυπτική των μνημείων. Η επαφή με τα μνημεία και τα εκκλησιαστικά κειμήλια σχεδόν αναπόδραστα φέρνει στο προσκήνιο την πνευματικότητα της ορθόδοξης κληρονομιάς και μπορεί κάλλιστα να συνδυαστεί με δραστηριότητες που εξυπηρετούν τις ανάγκες του κουρασμένου από το αστικό τοπίο σύγχρονου ανθρώπου. Τέτοιες δραστηριότητες μπορεί να είναι η οργάνωση περιπατητικών διαδρομών και άλλων προσφερόμενων επιλογών που σχετίζονται με τον ιαματικό, τον οικολογικό, το πολιτισμικό τουρισμό κ.λπ. Ας σημειωθεί ότι στο πλαίσιο των προσκυνηματικών περιηγήσεων η επικοινωνία του επισκέπτη με τα ήθη και τα έθιμα, τις γαστρονομικές επιλογές και τον τρόπο ζωής (τήρηση νηστειών, συμμετοχή σε πανηγύρεις κ.λπ) γίνεται με απόλυτη φυσικότητα και όχι μέσα σε πλαίσιο προκατασκευασμένων εμπειριών καταναλωτισμού. Περισσότερο μάλιστα από κάθε άλλη περίπτωση η επίσκεψη σε μοναστήρια αναδεικνύει το σύνθετο χαρακτήρα των σύγχρονων τουριστικών δραστηριοτήτων. Έτσι, η προσκυνηματική περιήγηση σε μία ιερά μονή αποτελεί μια μοναδική εμπειρία συμμετοχής σε μια ζωντανή κοινότητα με αυθεντικό τρόπο ζωής, μια λατρευτική εκδήλωση του ανθρώπινου βίου που συνδυάζει την πίστη, την πνευματικότητα και τη γαλήνη. Ο επισκέπτης δεν είναι απλώς ο παρατηρητής κάποιας παρακαταθήκης του παρελθόντος αλλά ένας μέτοχος στην πνευματικότητα και την ιερότητα του τόπου. Καθοδόν βέβαια προς το μοναστήρι, οι επισκέπτες διασχίζουν κομμάτια του αστικού τοπίου, παρακείμενες μικρές κοινότητες και κάνουν χρήση μια ποικιλίας τουριστικών υπηρεσιών. Έτσι λοιπόν και χωρίς να

απομειώνεται το πνευματικό βάθος της περιήγησης οι προσκυνητές με την εκπλήρωση των αναγκών του ταξιδιού τους συμβάλλουν στον εμπλουτισμό και τη πολυμορφικότητα των τουριστικών σχεδιασμών. Νέες υπηρεσίες, νέες θεματικές μορφές τουρισμού και νέα δεδομένα αναδεικνύονται καθώς γίνεται προσπάθεια να διασφαλιστεί η αυθεντικότητα της προσκυνηματικής επίσκεψης.

Οι περιηγήσεις λοιπόν ευνοούν μια αμφίδρομη αλληλεπίδραση μεταξύ των επισκεπτών και των κατοίκων της τοπικής κοινωνίας. Είναι αυτονόητο βέβαια ότι εάν ορισμένοι από τους τουρίστες καθορίζουν τη στάση τους από το αίσθημα της παροδικότητας και της ασυνέχειας η προοπτική των κατοίκων είναι εκ διαμέτρου αντίθετη. Αυτοί που ζουν στον τόπο τους αλληλεπιδρούν βιωτικά με τα μνημεία, τα έργα Τέχνης και το φυσικό περιβάλλον των ιερών προσκυνημάτων. Δίνουν ζωή στον τόπο τους και ο τόπος αγκαλιάζει τη ζωή τους. Η πραγματικότητα αυτή καθιστά κεντρικό το ενδιαφέρον της βιώσιμης ανάπτυξης σε κάθε συζήτηση για τον τουρισμό.

Οι κάτοικοι είναι οικονόμοι μιας παρακαταθήκης που τους δίνει ζωή αλλά και τους καλεί να τη διατηρήσουν και να την αναζωογονήσουν. Οι ίδιοι έχουν το χρέος να προσφέρουν το πλούτο της ταυτότητάς τους με γενναιοδωρία στους επισκέπτες αλλά και να εμπνεύσουν τον σεβασμό προς το προσφερόμενο αγαθό. Η βιώσιμη τουριστική ανάπτυξη στοχεύει να διασφαλίσει ένα μέλλον ευημερίας για τις επερχόμενες γενιές. Αυτή η συνθήκη έχει τόσο υλική όσο και πνευματική προοπτική. Γίνεται λοιπόν στρατηγικός σχεδιασμός ώστε: α. να μην καταστραφεί ο τόπος με υπερεκμετάλλευση των φυσικών πόρων ή με μονοδιάστατο οικονομικό προσανατολισμό στα τουριστικά εγχειρήματα και β. να μην αλλοιωθεί πνευματικά ο πληθυσμός αναγνωρίζοντας ως άξιο μόνο το τουριστικά αξιοποιήσιμο.

Η αξιακή βάση λοιπόν ενός τέτοιου στρατηγικού σχεδιασμού είναι η ζωτική υπεράσπιση της αυθεντικότητας στην ταυτότητα του τόπου. Οι επισκέπτες γνωρίζουν ή πρέπει να γνωρίζουν τη ζωντανή παράδοση που αρδεύει την κοινωνική ζωή και όχι μια στερεοτυπική αναπαραγωγή τουριστικών εικόνων. Στη δεύτερη περίπτωση ο τόπος θα μαραζώσει καθώς θα εγκλωβίζεται στα στάσιμα νερά του οικονομικού ντετερμινισμού και της φολκλορικής αναπαραγωγής. Ένας λοιπόν στρατηγικός σχεδιασμός βιώσιμης τουριστικής ανάπτυξης προϋποθέτει τη διασφάλιση συνθηκών α) συνέργειας, β) διασυνδεσιμότητας γ) ευελιξίας και διατοπικότητας δ) πολυμορφικότητας και τέλος ε) βιωσιμότητας.

Πιο αναλυτικά, η καλλιέργεια κουλτούρας συνεργατικότητας είναι αποφασιστικής σημασίας. Μόνο ο συντονισμός των δράσεων και η συνέργεια μεταξύ εκκλησιαστικών και δημόσιων φορέων, εμπορικών ενώσεων και τοπικών οργανώσεων, πολιτικών, οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων μπορεί να αποδώσει καρπούς σε ένα εξαιρετικά σύνθετο και ασταθές οικονομικό και πολιτικό περιβάλλον. Η συνεργατικότητα σε συνδυασμό με τη διασύνδεση όλων των επιπέδων τουριστικής οργάνωσης μπορεί να διασφαλίσει τη μεγιστοποίηση των αποτελεσμάτων. Η καλλιέργεια κουλτούρας διασυνδεσιμότητας είναι μια ανάγκη που προκύπτει από τις συνθήκες της πραγματικότητας σήμερα. Όλες οι υποδομές εκ των πραγμάτων οργανώνονται στον κεντρικό άξονα των τουριστικών δραστηριοτήτων και όχι επιμεριστικά στις διάφορες μορφές επισκέψεων. Υπό αυτό το πρίσμα είναι οικονομικά ορθολογικότερο και κοινωνικά αποδοτικότερο οι προσκυνηματικές περιηγήσεις να συνδέονται με τις προοπτικές άλλων θεματικών τουριστικής δραστηριότητας (πολιτισμική, ακαδημαϊκή κ.λπ).

Η ευελιξία και η διατοπικότητα είναι δύο ακόμη σημαντικά στοιχεία. Οι πόροι λοιπόν και οι υποδομές που διατίθενται για παράδειγμα στη Θεσσαλονίκη θα πρέπει να διαχειρίζονται με τρόπο ώστε να ανοίγουν τον δρόμο για τα μνημεία και τα αξιοθέατα της Πιερίας. Ο επισκέπτης του αρχαιολογικού μουσείου ή της εμπορικής έκθεσης ΔΕΘ θα πρέπει να γίνει δέκτης πληροφοριών ώστε να αντιμετωπίζει την ευρύτερη περιφέρεια της Β. Ελλάδος ως μια πολυεπίπεδη πρόσκληση επίσκεψης. Τα βήματα του Απ. Παύλου, ο κόσμος της αρχαιότητας και της Ρωμαϊκής Οικουμένης, η Βυζαντινή Τέχνη είναι μερικές μόνο από τις θεματικές που δύνανται να ενοποιήσουν σε ένα ευρύτερο πλαίσιο τους τουριστικούς σχεδιασμούς επιμέρους δήμων, μητροπόλεων και κοινοτήτων. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω ο σύγχρονος τουρισμός και οι προσκυνηματικές περιηγήσεις σπανίως είναι μονοδιάστατες δραστηριότητες καθώς ενσωματώνουν περισσότερες από μια επιλογές επισκέψεων. Είναι αναγκαίο λοιπόν η πολυμορφική ανάπτυξη του τουρισμού να μην είναι αποτέλεσμα τυχαιότητας αλλά εμπεριστατωμένης μελέτης. Με αυτόν τον τρόπο οι προσκυνηματικές περιηγήσεις μπορούν κάλλιστα να συνδυαστούν με δρόμους πολιτισμικών επισκέψεων, οικολογικές αποδράσεις, συμμετοχή σε πανηγύρεις και εκδηλώσεις της τοπικής κοινωνίας. Τέλος, βασικός στόχος κάθε στρατηγικού σχεδιασμού δεν μπορεί παρά να είναι η διασφάλιση της βιωσιμότητας του τόπου προορισμού και των μνημείων του, ο σεβασμός της αυθεντικής παράδοσής τους και η

προστασία της ιερότητάς τους ώστε να μην καταλήξουν αναλώσιμα καταναλωτικά προϊόντα.

Σε μια επόμενη μελέτη τα παραπάνω θα έπρεπε να συμπληρωθούν σε αυτό το σημείο με μια ανάλυση των δυνατών στοιχείων, των αδυναμιών, των ευκαιριών και των απειλών (swot analysis) ενός τέτοιου σχεδιασμού. Ας αρκεστούμε σε αυτό το σημείο να σημειώσουμε ότι το πιο δυνατό σημείο του παραπάνω πολυμορφικού σχεδιασμού είναι η διάνοιξη των οδών προσκυνηματικής περιήγησης όλο τον χρόνο και με πολλαπλούς προορισμούς επίσκεψης. Το πιο αδύναμο είναι η λεμφατική κουλτούρα συνέργειας στον ελληνικό χώρο υπηρεσιών φιλοξενίας, η καίρια ευκαιρία είναι η δημιουργία στρατηγικής ώστε να καθοδηγούνται οι εξελίξεις και οι επιλογές να μην αποτελούν μια αναγκαστική ανταπόκριση σε εξωγενή δεδομένα. Ο στρατηγικός σχεδιασμός δεν στοχεύει τόσο να απαντάει σε δεδομένα ερωτήματα όσο να δημιουργεί νέα δεδομένα σε γνωστά πεδία. Τέλος, η μεγαλύτερη απειλή δεν μπορεί να είναι επί της παρούσης άλλη από την οικονομική κρίση που μαργώνει σχεδόν κάθε δημιουργική προσπάθεια προσδιορισμού του μέλλοντος.

iii. Συμπερασματικές θέσεις

Η παραπάνω ανάλυση μπορεί λοιπόν να συνοψιστεί στις ακόλουθες θέσεις:

- Η δημιουργία ενός στρατηγικού σχεδιασμού είναι η προϋπόθεση για την ύπαρξη ενός πλαισίου βιώσιμου πεδίου τουριστικών δραστηριοτήτων.
- Οι περιηγήσεις και οι τουριστικές δραστηριότητες αποτελούν στον σύγχρονο κόσμο μια ανθρωποκεντρική βιομηχανία. Η βιωσιμότητα, ο σεβασμός στον άνθρωπο, στον πολιτισμό, την πίστη και τις παραδόσεις του, όπως και στον τόπο όπου ζει είναι στοιχεία βαρύνουσας σημασίας. Οι επισκέπτες δεν εισέρχονται σε ένα θεματικό τουριστικό πάρκο αλλά στον βίοκοσμο μιας ζώσας κοινότητας και για αυτόν τον λόγο ο σεβασμός μεταξύ περιηγητών και μελών των τοπικών κοινωνιών θα πρέπει να είναι αμοιβαίος.
- Ο πολυμορφικός τουριστικός σχεδιασμός υποδηλώνει τη δυνατότητα μεικτών σχημάτων περιηγήσεων και επισκέψεων που επιτρέπουν μια πιο ολοκληρωμένη προοπτική ανάπτυξης. Ούτως ή άλλως τα κίνητρα και οι στόχοι των σύγχρονων ταξιδιωτικών εξορμήσεων δεν είναι σχεδόν ποτέ μονοδιάστατα.

- Τα εκπαιδευτικά κέντρα και τα πανεπιστήμια μπορούν να συμβάλλουν αποφασιστικά στη καλλιέργεια του πεδίου εκπαίδευσης στον/για τον τουρισμό και τη διασύνδεση του ακαδημαϊκού κόσμου με την κοινωνία προσδίδοντας κύρος και αποτελεσματικότητα στον τουριστικό σχεδιασμό.

- Οι επισκέψεις όπως και κάθε τουριστική δραστηριότητα μπορεί να προκαλέσουν μαζί με τις αναπτυξιακές ευκαιρίες και σημαντικά προβλήματα. Η υποβάθμιση του περιβάλλοντος, η μετατροπή της παράδοσης σε φολκλόρ, ο πολιτισμικός εγκλεισμός σε τουριστικά μοτίβα και η έλλειψη δημιουργικότητας και νέων κατευθύνσεων, η μονοδιάστατη κατεύθυνση της τοπικής οικονομίας σε βραχυπρόθεσμα κέρδη και "τουριστικές" υπηρεσίες θέτουν σε κίνδυνο την ισορροπία και τη λειτουργικότητα ολόκληρου του οργανισμού της τοπικής κοινότητας. Η ανάπτυξη των περιηγήσεων και των τουριστικών δραστηριοτήτων είναι αναγκαίο να εδράζεται στην προοπτική της βιωσιμότητας και να εμπνέει μια ιδέα για τη θρησκευτική και κοινωνική ταυτότητα, η οποία θα είναι ρωμαλέα, γενναιόδωρη, αυθεντική αλλά και κοσμοπολίτικη, μια ιδέα ικανή να διατηρήσει ζωντανή την παρακαταθήκη του παρελθόντος αλλά και να διανοίξει τους δρόμους του μέλλοντος.